

Мачуська І.Б.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільного та трудового права

Юридичного інституту

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

ORCID: 0000-0002-6441-8356

**ФОРМУВАННЯ ПІДВАЛИН ІНСТИТУТУ НАДРОКОРИСТУВАННЯ
НА ТЕРИТОРІЇ ІТАЛІЇ І УКРАЇНИ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ****FORMATION OF THE BASEMENTS OF THE INSTITUTE OF SUB-USE
ON THE TERRITORY OF ITALY AND UKRAINE: HISTORICAL AND LEGAL ASPECT**

У статті досліджено появу та розвиток основ інституту надрокористування (періоди розвитку ранніх цивілізацій у сучасній Європі, а саме в Італії та Україні). Встановлено, що корисні копалини люди почали використовувати набагато раніше, ніж сільське господарство. Доведено, що історія надрокористування в Італії та Україні має значну історію від перших цивілізацій (палеоліту, мезоліту та неоліту, тобто кінець IV – початок III тисячоліття до н. е.) до наших днів.

Встановлено, що в досліджувані історичні періоди на території сучасних Італії та України були закладені основи формування інституту надрокористування, а саме пошук, збір, видобуток та переробка корисних копалин. На основі археологічних досліджень встановлено, що період палеоліту (300–100 тис. років тому) в сучасній Італії та Україні характеризувався збором мінеральних речовин (кременю та кварциту) із земної поверхні.

Автор доводить, що епоха мезоліту (10 тис. – 7 тис. до н. е.) характеризується значними змінами в господарській діяльності первісної людини, що вплинуло на значне розширення асортименту корисних копалин, а також зміни в технології їх отримання та використання.

Встановлено, що епоха неоліту на території сучасної України має особливе значення для формування інституту надрокористування, а також управління та контрольно-наглядової діяльності. Автор зазначає, що разом із сільським господарством в епоху неоліту в Італії та Україні отримали істотний розвиток використання та видобуток корисних копалин, а також організація видобутку корисних копалин.

Автор доходить висновку, що видобуток корисних копалин є найдавнішою галуззю в історії людства. Формування основ інституту надрокористування в Італії та Україні було розвинене в період розвитку ранніх цивілізацій.

Ключові слова: *надра, надрокористування, корисні копалини, гірничі відносини, генеза гірничих відносин, ранні цивілізації, палеоліт, мезоліт, неоліт.*

The article examines the emergence and development of the foundations of the institute of subsoil use (periods of development of early civilizations in modern Europe, namely: Italy and Ukraine). It is established that minerals people began to use much earlier than agriculture. It is proved that the history of subsoil use in Italy and Ukraine has a significant history, dating back to the first civilizations (Paleolithic, Mesolithic and Neolithic – end of IV – beginning of III millennium BC) to the present day.

It is established that in the studied historical periods, on the territory of modern Italy and Ukraine, the foundations of the formation of the institute of subsoil use were laid, namely: (search, collection, extraction and processing of minerals). Based on archaeological research, it is established that the Paleolithic period (300–100 thousand years ago) in modern Italy and Ukraine was characterized by the collection of minerals (silicon and quartzite) from the earth's surface.

The author proves that the Mesolithic era (10 thousand – 7 thousand pp. BC) is characterized by significant changes in the economic activities of primitive man, which affected a significant expansion of the range of minerals, as well as changes in the technology of their use.

It is established that the Neolithic epoch on the territory of modern Ukraine is of special importance for the formation of the institute of subsoil use, as well as management and control and supervision activities. The author investigates that, along with agriculture, in the Neolithic era in Italy and Ukraine, the use and extraction of minerals, as well as the organization of mining, has developed significantly.

The author concludes that mining is the oldest branch in human history. The formation of the foundations of the institute of subsoil use in Italy and Ukraine was developed during the development of early civilizations.

Key words: *subsoil, subsoil use, minerals, mining relations, the genesis of mining relations, early civilizations, Paleolithic, Mesolithic, Neolithic.*

Вступ. Використання корисних копалин можна по праву вважати найстарішою формою діяльності людини. Розвиток початкових форм гірничих відносин у найдавніші часи на території сучасної Європи заклав підвалини формування інституту надрокористування.

Гірництво справило суттєвий вплив на історію суспільства, розвиток технічного прогресу, відкриття та освоєння нових земель [1, с. 132]. Поступово навички щодо збирання кам'яного матеріалу з поверхні землі прийшли на зміну формуванню знань щодо якості корисних копалин, їх видів, особливостей видобутку.

Навіть основні етапи розвитку людства мають назви тих матеріалів (мінеральних ресурсів), які визначали чи суттєво впливали на рівень культури тієї чи іншої епохи, тією чи іншою мірою сприяли прогресу людської спільноти: кам'яний вік (палеоліт, мезоліт, неоліт), мідний вік, бронзовий вік, залізний вік, атомний вік (вік радіоактивних металів) [2, с. 108].

Доцільно погодитися з думкою В. Курило та О. Світличного про те, що кожен історичний етап вносить особливі напрями у розвиток суспільних відносин, впливає на формування відносин у сфері управління природними ресурсами [3, с. 150].

Виклад основного матеріалу. Гірнична промисловість має стародавні традиції [4, с. 81].

Становлення та розвиток інституту надрокористування у період розвитку ранніх цивілізацій на теренах сучасної Європи доцільно дослідити на основі археологічних свідчень, що дасть змогу безпосередньо встановити розвиток гірничих відносин, а також формування підвалин інституту надрокористування.

У цьому контексті М.А. Борелло (M.A. Borrello) зазначає, що численні археологічні свідчення, а саме виробництво інструментів, будівництво житлових споруд, художнє вираження, дають дослідникам можливість реконструювати життєві шляхи минулого [5].

Використання кам'яної сировини періоду палеоліту спостерігається в різних частинах світу, а саме в ущелині Олдувай (Танзанія, Африка), Солейхаку (Франція), Terra Amata та Лазарет (Ніцца), Молдові, Україні, Рипічені-Джерезі в Румунії, Рехіндалем у Вестфалії [6].

Використання мінеральних ресурсів на території Італії починається в кам'яній добі, про що свідчать каменоломні й копальні Монте-Табуто на Сицилії [7, с. 89]. М. Відаде (Massimo Vidale) вказує на наявність найстаріших родовищ Італії, що розташовані на території Форлі, Лаціо, Базіліката [8].

З моменту відкриття людиною корисних властивостей каменю, на думку Сільвано Сантіні (Silvano Santini), починається так звана ланцюгова реакція, що бере свій початок від відкриття корисних копалин до закладання знань та навичок щодо їх використання, що

у майбутньому позначилась на розвитку гірничої діяльності етрусків і римлян [4, с. 78].

Історія розвитку надрокористування на території сучасної України також має значну історію, що бере свій початок від первісної культури, що існувала до виникнення перших цивілізацій на Землі (кінець IV – початок III тисячоліття до н. е.) до наших часів. Розвиток первісних культур на території України припадає на період палеоліту (кінець IV – початок III тисячоліття до н. е.) в ашельський час (1 млн – 150 тис. років до н. е.).

Україна представляє унікальний геологічний регіон світу, формування якого відбувалося протягом понад 3,7 млрд. років. За земельною територією, що складає 603,7 тис. км² (0,4% світової суші), Україна є найбільшою (після європейської частини Росії) країною Європи. Україну можна вважати своєрідним геологічним центром Європи. На її території сходяться основні геологічні структури Європейського континенту, а саме Східно- та Західно-Європейська і Центрально-Євразійська платформи; структури Тетиса; Альпійсько-Карпатська та Кримсько-Кавказька складчасті системи, що містить 90 видів мінеральної сировини [9, с. 71].

Період палеоліту (300–100 тис. років тому) на території Придніпров'я, Північного Причорномор'я та Приазов'я характеризувався збиранням із земної поверхні кам'яного матеріалу (кремнію, кварциту та інших корисних копалин). Цим часом датуються археологічні знахідки кам'яних знарядь у Луці Врублевецькій на Дністрі, у Закарпатті та на території сучасного Донбасу [10, с. 24], на території Подністер'я та Поділля [11, с. 78].

Таким чином, епоха палеоліту позначилась формуванням першої в історії людства діяльності – гірничої справи. Використання корисних копалин як матеріалів для виготовлення знарядь для побуту дало змогу поступово формувати знання щодо властивостей мінералів, виділення території місць їх розташування, закладаючи підвалини глобальних знань у сфері надрокористування.

Епоха мезоліту (10 тис. – 7 тис. років до н. е.) на території сучасної України характеризується значними змінами у господарській діяльності мезолітичної людини, що спричинило вдосконалення навичок щодо видобутку корисних копалин за допомогою ям, уступів, створення шахт, штолень та використання печер для видобутку кам'яних блоків [12, с. 78], а також розширення спектру використання корисних копалин, а саме сланцю, лавових порід типу граніт-порфіру, андезиту, пісковика [10, с. 78].

Отже, характерними особливостями епохи мезоліту є вдосконалення навичок та методів видобутку корисних копалин, вміння розрізняти їх якість та типи, виділяти території місця їх розташування, розширення переліку корисних копалин, набуття усвідомленого підходу до

видобутку гірських порід, що сприяли вдосконаленню відносин у сфері надрокористування.

Особливе значення для формування інституту надрокористування має епоха неоліту, що увійшла в історію під назвою неолітичної революції. Поняття неолітичної революції було вперше зазначене Гордоном Чайльдом (Vere Gordon Childe), що підкреслив її значення як головного етапу розвитку людства [13]. Сільвано Сантіні вказує на те, що неолітична революція відбулася незалежно в різних кутках світу [4]. Італія періоду неоліту характеризується аграрним напрямом розвитку. Завдяки кліматичним змінам, що відбулися в період неоліту, людина набула здатності обробляти рослини, започатковуючи сільське господарство, яке слід розглядати як різновид винаходу, що забезпечував продовольчу безпеку людини, розвинути ремесла. На відміну від попередніх періодів, неолітична людина має осередки мешкання, розміри яких досягали приблизно 500 м² об'єктів, від 10 до 100 будинків, що налічували від 50 до 500 жителів [14].

Водночас Європа періоду неоліту не була центром неолітичної революції [15]. Так, для центральної частини Італії та території уздовж узбережжя Адріатичного моря, а також районів Тірренії (Сардинія та Тоскана) характерним є розвиток виробничої економіки [16, с. 106]. Також одним із напрямів діяльності неолітичної людини було шліфування каменю та виготовлення кераміки й прикрас, що вказує на значний розвиток гірничої галузі [17, с. 28].

Таким чином, якщо для періоду палеоліту і мезоліту характерними особливостями є колотий камінь, то період неоліту характеризується наявністю обробки каменю. Ці факти вказують на значні особливості епохи неоліту [14, с. 28].

Сільвано Сантіні зазначає, що, крім аграрного напрямку, неолітична людина широко використовувала корисні копалини на території Італії, намагаючись відбудувати найбільш довговічне житло, поступово виявляла властивості корисних копалин, а згодом почала робити деякі предметами розкоші, використовуючи, зокрема, дорогоцінні каміння (бурштин) [4].

Особливе значення для формування інституту надрокористування має епоха неоліту на території сучасної України. Характерною особливістю епохи неоліту стала наявність на території України особливої культури, що увійшла в історію під назвою «трипільська культура».

Трипільська культура виникла на початку V тис. до н. е. в Румунському Прикарпатті на основі балканської неолітичної культури Боян, поступово просуваючись протягом 1 000 років з Північного Прикарпаття у північно-східному напрямку до Молдови і Правобережної України [18, с. 45], науковці вважають її найбільш видатною і розвинутою землеробською культурою, населення якої поступово освоїло майже всю Правобережну

лісостепову Україну, доживши в окремих регіонах до доби ранньої бронзи [19, с. 45].

Доцільно звернути увагу на той факт, що поняття «трипільська культура» походить від с. Трипіль на Київщині, існування якої нараховує близько 2,5 тис. років (друга половина IV до II тис. до н. е.). Трипільська культура в епоху неоліту характеризується значними змінами в економіці та прогресивними формами відтворювального господарства, що позначились на формуванні нового етапу розвитку суспільства, а саме неолітичної революції.

Слід зазначити, що бурхливий розвиток трипільської культури ще раз підтверджує характерні для неоліту докорінні зміни людської цивілізації. Період неоліту приніс у розвиток людства багато суттєвих змін, а саме розвиток землеробства, ремісництва [20, с. 221].

Водночас разом із землеробством отримало значний розвиток використання та видобуток корисних копалин, які використовувались для виготовлення знарядь праці та глиняного посуду.

У цьому контексті В. Білецький і Г. Гайко звертають увагу на використання таких мінералів, як кремень, пісковик, обсидіан, халцедон, а також глину, сіль, золото, мідь, дорогоцінні каміння, що були основною сировинною базою трипільців [10, с. 79].

Враховуючи особливість будівництва у цей період, зазначаємо, що глина й камінь слугували основним матеріалом для спорудження будинків, кількість яких сягала в окремих поселеннях декількох тисяч, а їх площа – 200–400 гектарів.

Також необхідно звернути увагу на той факт, що трипільці набули значного досвіду у сфері організації гірничих робіт, таких як розроблення пластових родовищ, робота у горизонтальних і вертикальних виробках у вигляді котлованів або стовбурів шахтного типу, застосування ямного та кар'єрного способів розроблення глин, виникнення нових способів оброблення каменю (шліфування, свердління, розпилювання).

В.В. Фурман вказує на наявність на території Придніпров'я окремої галузі виробництва, що пов'язана з добуванням кременю [21, с. 27].

Таким чином, на нашу думку, період неоліту характеризується більш осмисленим та впорядкованим характером видобутку корисних копалин та знанням щодо їх властивостей.

Можна стверджувати, що в період існування трипільської культури почали формуватися підвалини інституту надрокористування, а саме початкові форми управління та контролю за їх використанням корисних копалин, що, на нашу думку, виявилось у впорядкованому виборі земельних ділянок для видобутку корисних копалин, знанні їх видів та наявності сформованих навичок використання надр.

Висновки. Виникнення та розвиток ранніх цивілізацій (палеоліту, мезоліту та неоліту) на території Італії та України безпосередньо пов'язані з використанням первісною людиною корис-

них копалин, що у подальшому справило суттєвий вплив на розвиток гірничої галузі та інституту надрокористування сучасної Європи.

Епоху палеоліту слід вважати першим періодом в історії людства, у якому первісна людина почала використовувати корисні копалини як матеріали для виготовлення знарядь для побуту й полювання, що характеризується збиранням із земної поверхні кам'яного матеріалу. В епоху мезоліту відбулися істотні зміни у господарській діяльності мезолітичної людини, що виявилось у значному розширенні спектру використання корисних копалин, а збирання їх з поверхні землі змінилось видобуванням, що вказує на вдосконалення навичок та методів видобутку корисних копалин, вміння розрізняти їх якість та типи, виділяти території місця їх розташування.

Доцільно зазначити, що період палеоліту і мезоліту, звичайно, не може характеризуватись наявністю інституту управлінської діяльності у сфері надрокористування. Водночас саме

у цей час закладалися підвалини формування інституту надрокористування на території сучасної Європи, а саме Італії та України.

Таким чином, період неоліту позначився значним розвитком гірничої справи на території Італії, а також розвитком трипільської культури на території сучасної України, характерними ознаками якої стали землеробство, гірнича справа та ремесла. Одним із основних напрямів економіки трипільців слід вважати видобуток корисних копалин, що мало впорядкований та централізований характер та позначилось широким спектром використання мінеральних ресурсів, наявністю знань щодо типів гірських порід, знанням технології видобутку та оброблення мінеральної сировини. Характерною особливістю трипільського періоду також слід вважати наявність галузевих виробництв, що пов'язана з добуванням корисних копалин. Зазначені положення вказують на формування підвалин інституту надрокористування, зокрема управлінських відносин та контролю за видобутком надр.

Список використаних джерел:

1. Білецький В., Гайко Г. Історія гірництва як складова цивілізаційного поступу: актуальність, досягнення і перспективи. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2012. № 21. С. 131–143.
2. Сивий М., Паранько І., Іванов Є. Географія мінеральних ресурсів України : монографія. Львів : Простір М, 2013. 684 с.
3. Курило В., Світличний О. Державний контроль у сфері земельних ресурсів. *Науковий вісник НУБІП України. Серія «Право»*. 2011. Вип. 165. Ч. 1. С. 150–155.
4. Santini S. Una sintesi storica dell'industria mineraria in Italia. Roma, 1996. 81 p.
5. Borrello M.A. Le conchiglie nella preistoria e nella protostoria. URL: http://www.mtsn.tn.it/publicazioni/7/40-1/019-042_Borrello.pdf.
6. Sarti L. Università degli Studi di Siena: La preistoria. URL: <http://www3.unisi.it/vietatonontoccare/preistoria.pdf>.
7. Білецький В., Гайко Г., Орловський В. Історія та перспективи нафтогазовидобування : навчальний посібник. Київ : ФОП Халіков Р.Х., 2019. 302 с.
8. Vidale M. Dalla preistoria all'eta del ferro Istituto Centrale per il Restauro, Roma. URL: www.beniculturali.it/mibac/multimedia/MiBAC/minisiti/alimentazione/sezioni/origini/preistoria.html.
9. Геологія : підручник. Київ : Либідь, 2003. 480 с.
10. Гойко Г., Білецький В., Мікось Т., Хмура Я. Гірництво й гірничі споруди в Україні та Польщі (нариси з історії). Донецьк : УКЦентр ; Донецьке відділення ЦТІШ «Редакція гірничої енциклопедії», 2009. 296 с.
11. Фурман В. Мінералогічні властивості крем'яної сировини для матеріалу знарядь палеоліту на поділлі. *Вісник Львівського університету. Серія: Геологічна*. 2010. Вип. 24. С. 210–222.
12. Бибииков С., Збенович В. Археологические разведки в зоне затопления Могилев-Подольской ГЭС. *Археологические исследования на Украине в 1968*. Киев, 1971. С. 73–77.
13. L'idea di "rivoluzione neolitica" e il processo di trasformazione economica e sociale. URL: <https://library.weschool.com/lezione/lidea-di-rivoluzione-neolitica-e-il-processo-di-trasformazione-economica-e-sociale-20323.html>.
14. Neolitica, rivoluzione. URL: https://www.treccani.it/enciclopedia/rivoluzione-neolitica_%28Enciclopedia-delle-scienze-sociali%29.
15. Cassano S.M., Manfredini A. Studi sul Neolitico del Tavoliere della Puglia: indagine territoriale in un'area campione. Oxford, 1983.
16. Cremonesi G. La Grotta dei Piccioni di Bolognano nel quadro della culture dal neolitico all'eta del bronzo in Abruzzo. Pisa, Giardini, 1976. 106 p.
17. Cremonesi G. Il villaggio Leopardi presso Penne in Abruzzo. *Bullettino di Paleontologia*. 1966. № 17 (74). P. 27–49.
18. Залізник Л. Первісна історія України : навчальний посібник. Київ : Вища школа, 1999. 263 с.
19. Археологія УРСР. Київ, 1971. Т. 1 : А–В. 688 с.
20. Мачуська І. Історико-правові аспекти управління земельними ресурсами в Україні. *Правове регулювання економіки*. 2009. № 9. С. 220–230.
21. Фурман В. Кремій як перша корисна копалина людей кам'яного віку на Поділлі. *Вісник Львівського університету. Серія: Геологічна*. 2009. 211 с.